

DIYANET

ilmi Dergi Cilt:38 * Sayı:1 * Ocak-Şubat-Mart 2002

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

*

Üç Ayda Bir Yayınlanır

ISSN 1300-8498 Diyanet İlmî Dergi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 1971-

BURSA'DA YAPILAN SELÂTİN CAMİLERİ

Doç. Dr. Ahmet GÜÇ*

GİRİŞ:

Bir rivayete göre Adem (as)¹, bir başka rivayete göre Hz. İbrahim ve oğlu İsmail (as) ile başlayan² mabed inşa etme geleneği Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed gibi peygamberler tarafından da devam ettirilerek günümüze kadar gelmiştir. Bu anlamda Kabe, Beyt-i Makdis ve Mescid-i Nebi gibi, yeryüzünde diğer mescidlere nazaran özellik arzeden ve Hz. Peygamber'in hadislerine de konu olan³ üç mescidi zikredebiliriz. Bu üç mescidin ortak özelliklerinden birisi, her üçünün de peygamberler eliyle inşa edilmiş olmalarıdır. Ayrıca Ka'be yeryüzünde inşa edilen ilk,⁴ Beyt-i Makdis de ikinci ma'bed⁵ olma özelliğine sahiptir. Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti esnasında Kuba Mescidi'ni inşa etmesi ve oraya varır varmaz ilk iş olarak orada yine bir mescid inşasına girişmiş bulunması da İslâm'da ma'bed geleneğinin yine peygamber eliyle başlatılmış olması açısından önemlidir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'den sonra yeryüzünde inşa edilen bütün mescidler Ka'be'den bir ruh, Mescid-i Nebi'den de bir nefes taşımaktadır.

Hz. Peygamber'le başlayan bu gelenek, ondan sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş ve fetih yoluyla ele geçirilen veya yeni kurulan şehirlerin merkezinde derhal bir ma'bed inşa etmek suretiyle bu ruh sonraki asırlara da taşınmıştır. İşte Hz. Muhammed'le başlayan bu ruhu artırarak devam ettirenlerden birisi de Osmanlılar olmuştur. Ancak, Osmanlılar döneminde inşa edilen camilerin tamamına bir makalenin sınırları içerisinde yer verme imkanı olmadığından, bu makalede biz, sadece Osmanlılar döneminde Bursa'da inşa edilen selâtin Câmileri, özellikle de bizzat padişahlar tarafından yaptırılanları ele alacağız.

A- SELÂTİN CAMİLERİ

Selâtin Câmii; padişahlarla şehzadeler veya sultanlar tarafından yaptırılmış olan camilere verilen addır. Bu anlamda camileri; Selâtin Camileri, sadrazam veya zengin paşa ve şahısların yaptırdığı camiler ve mescidler diye üç gruba ayırmak mümkündür. Selâtin Camileri çoğunlukla İstanbul, Bursa, Edirne, Kahire, Şam gibi

* U.Ü. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, Beyrut, ts., I, 38; Taberi, Tarihu'l-Ümem ve'-Mülük, Beyrut, 1967, I, 131-132; Câmiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân, Kahire, 1968, IV, 7-9; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut, 1965, I, 38; Diyarbekri, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, Târihu'l-Hamis fi Ahvâli Enfes-i Nefis, Beyrut, ts., I, 89; Ezraki, Ahbar-u Mekke, Mekke, 1965, I, 36-38; Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya, İstanbul 1977, I, 10; Erdem, Mustafa, Hazreti Adem (İlk İnsan), Ankara 1993, s. 167.

² Bkz. Bakara, 2/125, 127.

³ Bkz. Buhari, Fadlu's-Salah fi Mescidi Mekke ve'l-Medine, I, 6; Müslim, Hacc, 415, 511; Ebu Davud, Menasik, 94.

⁴ Bkz. Âl-i İmran, 3/96-97; Buhari, Enbiya, 10-40; Müslim, Mesacid, 12.

⁵ Hz. Muhammed bir soru üzerine, yeryüzünde ilk inşa edilen m'bedin Ka'be, ikincisinin de Beyt-i Makdis olduğunu söylemiştir. Bkz. Buhari, Enbiya, 10, 40; Müslim, Mesacid, I, 2; Nesai, Mesacid, 3; İbn Mâce, Mesacid, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 150, 156, 157, 160, 166, 167.

eski başkentlerde yapılmışlardır.⁶ Bursa'daki Selâtin Camileri tercih edişimizin sebeplerinden birisi de Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olmasındandır. Ancak, konuya girmeden önce, Bursa'nın Osmanlılar öncesi tarihine kısaca değinmek uygun olacaktır.

Antikçağdaki adı Prusa olan şehrin genellikle Bithinya (Bitinya) krallarından Prusias tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Şehrin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, m.ö. IV. Yüzyıla kadar götürülenler de vardır.⁷ Şehir, Pontus Kralı Mithradates'in mağlup edilmesinden sonra Romalılar'ın eline geçmiş ve önce Nicomedia'ya (İzmit) bağlanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ise Doğu Roma hakimiyetindeki şehirlerden biri haline gelmiştir. Anadolu Fatihi Süleyman Şah, 1080'de İznik'i alarak kendisine merkez yapmasından hemen sonra Bursa'yı fethetmiştir. 1107'de I. Kılıçarslan'ın ölümü ile şehzadeler arasında başlayan mücadeleler sırasında şehrin Türkler'in hakimiyetinden çıktığı tahmin edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde Osmanlılar'ın eline geçen Bursa, Orhan Gazi tarafından Osmanlı Beyliği'nin merkezi yapılmıştır.⁸

Bursa'da fetihten sonra gerek padişahlar gerek hanedan mensupları gerekse bunların yakınları ve diğer devlet adamları tarafından süratle çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Günümüze kadar gelebilen başlıca büyük âbideler arasında Orhan Câmii ve Külliyesi, I. Murad'ın yaptırdığı Hüdavendigâr Camii ve Külliyesi, Yıldırım Bayezid zamanında inşa edilen Ulucami ve Yıldırım Bayezid Külliyesi, Yeşil Cami ve Külliyesi, II. Murad'ın Muradiye Külliyesi, şehadet veya Kale Camii vb. sayılmaktadır.⁹

Aslında bu camilerin her birisi başlı başına birer çalışma konusudur. Ancak biz, camilerin inşa edildikleri dönem, benzer ve farklı özellikleri, ibadet yeri olmanın dışında geçmişte ve günümüzde icra etmiş oldukları fonksiyonlar vs. üzerinde ana hatlarıyla durmak istiyoruz.

Verilen bu bilgilerden sonra, kronolojik sırayı da göz önünde bulundurarak, Orhan Camii'nden başlamak uygun olacaktır.

1- Orhan Camii

Yukarıda da belirtildiği gibi Bursa, orhan Gazi tarafından Osmanlı Beyliği'nin merkezi haline getirildikten sonra, girişilen imar ve inşa faaliyetleriyle şehre dini bir kimlik kazandırılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede girişilen ilk faaliyet, 1339-1340 yıllarında kalenin doğu tarafında Orhan Camii, imaret, medrese, hamam ve kervansaraydan (Beyhanı, Emirhanı) oluşan bir külliye meydana getirilmiş olmasıdır.¹⁰ Hoca Sadettin Efendi, caminin yapılış gayesi ve tarihi hakkında şunları söylemiştir: "Orhan Gazi'nin bütün çabaları, Müslümanlığın parlak eserlerinin yapılması, din uğrunda çalışmaları pek çok sevapların elde edilmesi yolunda

⁶ Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, III, 155.

⁷ Bkz. Baykal, Kazım, Bursa ve Anıtları, İstanbul, 1982, s. 6; Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi, "Bursa", İstanbul, 1984, III, 567; Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II, 461.

⁸ İnalçık, Halil, "Bursa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA), İstanbul, 1992, VI, 446; Baykal, Bursa ve Anıtları, s.9.

⁹ İnalçık, "Bursa", TDVİA, VI, 449.

¹⁰ İnalçık, "Bursa", TDVİA, VI, 446; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 15.

toplandığından, 736 (m. 1335/36) yılında sadece Tanrı'nın dileğine örnek olmak, yalnız onun rızasını almak için "Takva üzerine kurulan mescid" (Tevbe, 9/108) emri gereğince takva ehline bir barınak, dindarlara bir konak olmak üzere Bursa'da bir cami yaptırılmasını buyurmuştu. Cami yanında dindar kişiler, fakirler, yoksullar ve bilginler için gerekli yapıların bulunmasını da isteyerek, tabhane, ribat, yemek tepsileriyle donanmış bir de imaret kuruldu..."¹¹ Böylece, bu hayır eserleri bir nevi toprağa tohum olarak atılmış ve Orhan Gazi bunlara bizzat nezaret etmiştir.¹² Evliya Çelebi'ye göre Bursa'nın fethinden sonra inşa edilen ilk camidir.¹³ Burası günümüzde de şehrin canlı bir ticaret merkezi olma özelliğini korumaktadır. Diğer bir ifadeyle, Bursa Orhan Gazi tarafından fethedilmiş olmakla kalmamış, şehirde bugün ne görünüyorsa hepsinin temeli o dönemde atılmıştır. Eğer Bursa uzun süre Osmanlı sanatının odak noktası ve Anadolu ticaretinin merkezi olmuşsa, bunların ilk temellerinin atılmasına Orhan Gazi Devri'nde başlanmıştır. Yine Osmanlı Şehri, eğer arazinin gerektirdiği kuruluş saha ve şekillerine uyarak tabiatı bozmadan, zorlamadan dünyanın tek tabiat mimarisi olmuşsa, o da ilk defa Orhan Gazi Devri'nde olmuştur.¹⁴ E. Hakkı Ayverdi'nin ifadesiyle "devlet ve milletçe, istila edip geçen, istikbali tasavvur etmeden tesadüflere bırakan bir zihniyet, Gazi Hünkâr'a yabancıdır. Torunlarının ileride haklı olarak iftiharla tekrarlayacakları 'ebed-müddet' devlet anlayışının kökü Orhan Gazi Devri'nde yerleşmiş ve filiz vermeye başlamıştır... Hem de Osmanlı Devleti'nin hep İslâm medeniyetinin daha evvel el sürmediği Bursa ve İznik gibi topraklarda kurulmasına rağmen..."¹⁵ Böylece Bursa, inşa edilen dini ve sosyal eserlerle kısa zamanda bir Türk Şehri hüviyetine büründürülmüştür.¹⁶

Orhan Câmii, Tahta Kale'den Setbaşı'na giden eski yol üstünde bulunan iki büyük kubbesi, yanları üzerinde birer ikinci derecede kubbeden başka küçük revak kubbeleri, tek minaresi, duvarlarındaki taş ve tuğla ile hususi yapısı göze çarpan eski bir ma'beddir. Saçaklarındaki tuğla çıkıntılarla duvarlara yapılmış zarif rozetlerin ilk devir Türk mimarisinin güzel bir modelini teşkil ettiği ifade edilmektedir.¹⁷

Caminin iki yan odalarından Batı'daki Orhan, Haraççioğlu Hüseyin Çelebi (İnebey) kütüphaneleridir. Doğu'daki umumi kütüphane deposudur. Eşi bulunmayan ve bir kısmı da müelliflerinin el yazması olan kitapların çoğunun (İsmail Hakkı'nın eserleri ve diğer bazı kitaplar) Orhan Kütüphanesi'nde olduğu söylenmektedir.¹⁸

Cami, farklı yıllarda çeşitli onarımlar görmüştür.¹⁹ Bursa'da 1854 yılında meydana gelen depremden Orhan Camii de etkilenmiştir.²⁰ Cami avlusundaki

¹¹ Tâcü't-Tevarih (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, 1992, I, 77-78.

¹² Armağan, Mustafa, "Orhan Gazi", Osmanlı Ansiklopedisi (OA), İstanbul, 1996, I, 77.

¹³ Bkz. Seyahatname (sad. It. Temelkuran-N. Aktaş-M. Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1996, I-II, 363.

¹⁴ Ayverdi, Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul, 1966, I, 48.

¹⁵ Ayverdi, age, I, 61.

¹⁶ Armağan, "Orhan Gazi", OA, I, 79.

¹⁷ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 102-103. Mimari özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ayverdi, E.H. Yüksel, İ. Aydın, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul, 1976, s. 12; Ayverdi, age, I, 71-82.

¹⁸ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 103.

¹⁹ Bkz. Ayverdi, age, I, 71-82.

²⁰ Bkz. Ayverdi-Yüksel, age, s. 12.

şadırvanın mermer duvarlarının üstü çinilerle yapılmış güzel bir eserdir. 1904 tamirinde şadırvan da yenilenmiştir.²¹

Orhan Camii büyük bir manzumenin merkezidir. Cami dışında medrese, zaviye, tabhane, imaret ve hamam vardır. Han ve hamam ise hala mevcuttur. Bu altı unsurdan mürekkep tam teşekküllü manzume ilerideki Yıldırım, kısmen Yeşil ve Muradiye ve daha sonra da Edirne ve İstanbul'da, çok az farklarla, kurulan devlet müesseselerinin öncüsü olmuştur.²²

Cami çevresinde yer alan han, hamam, aşhane, medrese ve zaviyeden bir kısmı bugün ya harap olmuş veya yerini başka binalara bırakmıştır. Mesela bugünkü belediye binasının yerinde ilk yıllarda medrese ve zaviyenin yer aldığı söylenmektedir. Fakat daha önce hamam, han, mektep, cami, medrese bir avluda idi. Avlu değişik tokuş yapılarak yerine Koza Han yapılmıştır.²³

Orhan Camii ve planından pek çok yerde bahsedildiği halde, kendisi biraz silik ve ilgiden uzak kalmıştır. Buna sebep olarak 150 m. Mesafede, kendi hacminin sekiz katı büyüklüğünde Ulucami'nin yapılmış olması, 5 m. Kadar yakınında camiyi kuzey ve batıdan kapatan Koza Han'ın inşasıdır. Ayrıca son zamanlarda cami yakınındaki yolun yükseltilmesi ve doğusunda bulunan belediye binası vs. gösterilmektedir.²⁴

Orhan Camii Bursa'da inşa edilen ters T planlı camilerin ilki olarak kabul edilmektedir. Pek çok sebep ve mimari özellik Orhan Camii'ni mimarimizin birinci kaynağı tahtına oturtmuştur. Şüphesiz ihtişam da azamet de o günün küçük Osmanlı Devleti'nden beklenemezdi. Fakat esrarlı bir tılsım ve güçten değil, içten taşan âbideleşmek ihtiyakının maketi bu camide yapılmıştır.²⁵ Her ne kadar Orhan Camii o günkü şartlarda dış görünüş ve fiziki yapısıyla büyük bir âbide değil idiyse de, âbideleşmek yolunda atılış önemli bir adımdı. Bu aynı zamanda, "babasının ihlas ve iradesini, ağabeyinin rızasını ve dervişlerin duasını alan Orhan Gazi'nin, Geyikli Baba'nın diktiği çınarla sembolleştirilen devletin gövdesinin sağlamlaşması kadar köklerinin toprağı daha kuvvetli kavranmasını sağlamlaştırması"²⁶ olarak da değerlendirilebilir.

Orhan Camii'ni biraz da Orhan Gazi'nin şahsiyeti ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. A. Hamdi Tanpınar, "Beş Şehir" isimli eserinde Orhan Gazi için, "Bir buçuk asır bütün imparatorluk için model Orhan'dı" tesbitinde bulunmuştur.²⁷ Mustafa Armağan'a göre, "Orhan Gazi'nin Osmanlı için model olması, haddizatında dedesi Şeyh Edebali'nin edeb tezgahında dokunmuş, babası Osman'ın yalçın iradesinin kahrediciliğinde bilenmiş, ağabeyi Alâaddin'in derviş-meşrepliği ve tevazuu ile yoğrulmuş ve her şeyden önemlisi devrin alp erenleri, babaları ve abdallarının nazar ve dualarını üzerinden eksik etmemiş olmalarından manevi bir

²¹ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 102-103.

²² Ayverdi-Yüksel, age, s. 12a; Ayverdi, age, I, 61.

²³ Ayverdi, age, I, 61.

²⁴ Ayverdi, age, I, 62.

²⁵ Ayverdi-Yüksel, age, s. 14.

²⁶ Armağan, "Orhan Gazi", OA, I, 77.

²⁷ Bkz. Beş Şehir, İstanbul, 1989, s. 115.

kuvvet bulmuş olmasındandır. Bütün bu maddi ve manevi etkiler onun döneminde yoğunlaşır ve âdeta 'Orhan Şahsiyeti' diyebileceğimiz bir model-insanı ustalıkla inşa eder...". Kısaca belirtmek gerekirse Orhan Gazi bir ufuk insanıydı. Nitekim Bursa'da yaptırdığı caminin kitabesinde kendisini "merzbânu'l-âfâk" (ufukların sahibi) olarak tarif etmiş olması da bunu göstermektedir.²⁸

2- Hüdavendigar Camii

Bursa'nın Çekirge Semti'nde, Bursa Ovası'na bakan, Kuzey ve Güney'e doğru dimdik inen hakim bir tepede bulunan; sanki Bursa ovasında her bahar açan nergislere akan ve her akşam batan güneşi seyreden; gerek uzaktan gerekse yakından bakanlara, Osmanlı'nın gücü ve ihtişamı hakkında çok şey söyleyen Hüdavendigar Camii, Hüdavendigar devrinde bir külliye'nin merkezi durumundadır.²⁹ Âşık Paşazade ve Neşri'nin beyanlarına göre Biga'nın fethi ve Sırsındığı zaferlerinden sonra 1364-1365 yıllarında yapılmıştır.³⁰ Anlatıldığına göre, I. Murad, Biga'nın fethinden sonra Bursa'ya dönmüş; Sırsındığı savaşında Balkan devletlerine karşı kazanılan bu başarıya çok sevinmiştir. Zafere şükür edası olarak da Bilecik'te bir cami, Yenişehir'de bir imaret ve tekke, Bursa kalesinde bir cami ve Çekirge'de imaret, medrese, kaplıca ve han yaptırmıştır.³¹ Hoca Sadettin Efendi ise, kendisinden evvelki kaynaklarda rastlanmadığı halde, İstanbul Tekfuru'nun Yalakova (Yalova) sahilini yağma için gönderdiği kuvvetten esir alınanlardan birinin caminin mimarı olduğunu ve caminin bunun tarafından yaptırıldığını belirterek, inşaatın başlangıç tarihi 1365-1366 olarak göstermiştir.³² Kazım Baykal da caminin 1363'ten sonra yapılmış olduğunu belirtmektedir.³³

Hüdavendigar Camii türünün tek örneği, Hüdavendigar devrinin en büyük eseri ve cami ve medrese dışında, aşhane, türbe, okul, bekarlar hamamı, tuvaletler, köşk ve çeşmeden ibaret olan bir manzumenin merkezidir.³⁴ Onu eşsiz kılan değişiklik ise, caminin üstüne bir medrese oturtulmasından ve bu katı meydana getirmek için, zemin katının binanın bütün yükünü taşımasından kaynaklanmaktadır. Bunun neticesinde dimdik beden duvarları ve çok sert mimari nisbetler meydana gelmiştir. Medresenin 18 odasına temel olabilmesi için, aslında bir kubbe ve bir tonozla ufacık iki yan eyvandan mürekkep caminin yan kanatlarının uçlarına yapılmıştır.³⁵

Camiyi yaptıranın Murad Hüdavendigar olduğunda şüphe olmamakla birlikte yapılışı, mimari ve planı hakkında şu farklı görüşler ileri sürülmüştür: 1- Eski bir Bizans Sarayı olduğu söylenmişse de, planı saray olmadığını göstermektedir.

²⁸ Armağan, age, I, 76.

²⁹ Bkz. Akozan, Feridun, "Türk Külliyesi", Vakıflar Dergisi (VD), Ankara, 1969, VIII, 306.

³⁰ Bkz. Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nüma, Neşri Tarihi (haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Ankara, 1987, I, 309; Hammer, age, II, 211-212; Ayverdi, age, I, 231; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1982, I, 169.

³¹ Neşri, age, I, 201-203; Uzunçarşılı, age, I, 169; Osmanlı Ansiklopedisi, "I. Murad", I, 112.

³² Bkz. Tâcü't-Tevarih (haz. İsmet Parmaksızoğlu) Ankara, 1992, I, 129-130; İsmail Belig, Güldeste, s. 21-24; Ayverdi, age, I, 232.

³³ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 28.

³⁴ Bkz. Akozan, agm, VD, VIII, 306.

³⁵ Ayverdi-Yüksel, age, s. 14.

2-Camiye çevrilmiş bir Bizans Kilisesi'dir denilmiştir. Fakat binanın cami olarak ve yönünün tam kibleye doğru yapıldığı ifade edilmiştir. 3- Cami olarak yapılmakla beraber, mimarı Bizanslı bir Rum veya bir İtalyan'dır denilmiştir. Doğrusunun ise; malzemenin başka yerden getirilmiş Bizans malzemesi olduğu, işçilikte Bizans izinin bulunduğu, fakat plan ve mimarlarının Türk ve Müslüman olduğu, söylenmektedir.³⁶ Aynı şekilde Albert Gabriel de, "Bursa'da Murad I. Camii ve Osmanlı Mimarisi'nin Menşei Meselesi" isimli makalesinde³⁷ bu binanın temelden bir cami olarak yapıldığını belirtmiştir. E. H. Ayverdi de aynı görüşü paylaşmasına rağmen, muhtemelen bir Rum veya Frenk usta tarafından yapılmış olabileceğini söylemiştir.³⁸

Binaenaleyh, plan ve birçok teferruat caminin bir Türk sanatkarının eseri olduğunu gösterdiği söylenmektedir. Cami halen mamur, ibadete açık ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün idaresindedir.³⁹

3- Şehadet Camii

Diğer bir adı da Kale Camii'dir.⁴⁰ I. Murad Hüdavendigar tarafından 1365'de yaptırılmıştır. Caminin bir kiliseden çevrilmiş olduğu görüşü kabul edilmemektedir.⁴¹ Cami, çok direkli ve dokuz kubbeli olup Ulucami tipindedir. Osmanlı mimarisinde bu tarz Hüdavendigar devrinde başlamış ve üç esere tatbik edilmiştir. Tarihçilerin verdiği bilgiye göre Çekirge'deki Hüdavendigar Camii ile aynı senede yapılmıştır.⁴² Camiye bu ismin verilmesi konusunda iki rivayet vardır: 1- Murad Hüdavendigar'ın caminin resmi açılışını yaptıktan sonra gittiği Kosova Savaşı'nda şehit olması, 2- Murad Hüdavendigar'ın cemaatle namaz kılmaması sebebiyle, Bursa kadısının onun şahadetini kabul etmemesi ve bunun üzerine sarayın kapısı karşısında bu mabedi inşa ile cemaate devama söz vermiş bulunmasıdır. Saray'ın karşısında yer alması sebebiyle Saray Camii de denilmiştir.⁴³

Doğu'daki kapının üzerindeki kitabe h. 738 tarihini göstermekte olup burasının mescit ve Orhan Gazi'nin eseri olduğu zannını vermektedir. Halbuki kaynaklar, burasının Hüdavendigar yapısı olduğunu açıkça belirtmektedir. Duvarlar üç sıra tuğla, bir kesme taşla örülmüştür. İnce ve zarif mimarisi kaideden aleme kadar kesme taştan yapılmıştır. Minaresi Doğu tarafında ayrıdır.⁴⁴

1845 depreminde hasar gören cami bugünkü şeklini, Vali Mahmut Celalettin Paşa'nın emriyle 1892'de yapılan tamirat sonunda almıştır.⁴⁵

³⁶ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 28.

³⁷ Bkz. Gabriel, agm, VD, İstanbul, 1974, II, 3738.

³⁸ Ayverdi, age, I, 235. Mimari özellikleri hakkında bkz. Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 27 vd.; Ayverdi, age, I, 235-259; Çetintaş, age, s. 10; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 28.

³⁹ Bkz. Gabriel, agm, VD, II, 37; Çetintaş, age, s. 10; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 28.

⁴⁰ İnalçık, "Bursa", TDVİA, VI, 449; Ayverdi, age, I, 267.

⁴¹ Ayverdi, age, I, 267; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 56.

⁴² Bkz. Meşri, age, I, 203, 309; Ayverdi, age, I, 274.

⁴³ Ayverdi, age, I, 267.

⁴⁴ Bkz. Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 55-56.

⁴⁵ Ayverdi, age, I, 270; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 56.

Merkezi bir idare zihniyetiyle tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, bu emelini mimariye de aksettirmiştir. Bunun örneklerinden birisi de Şehadet Camii'dir.⁴⁶

4- Yıldırım Bayezid Camii

Bursa'nın en heybetli camisi olup Yıldırım Bayezid tarafından, tahta çıkışını müteakip 1390-1395 yılları arasında yaptırılmıştır... Plan itibarıyla Yeşil Camii'ne benzediği söylenmektedir.⁴⁷ Evliya Çelebi, caminin yapımı ile ilgili olarak: "Timur vak'asında cami yarım kalıp, Rumeli'den Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi para göndererek tamamlattırdı" demiştir.⁴⁸

Yıldırım Bayezid Camii, günden güne genişleyen, büyüyen Osmanlı Devleti'nin şanına yakışır bir dereceye ulaşmıştır: Orhan Camii'nden ve Hüdavendigâr Camii'nden unsurlar taşınmaktadır. Bilhassa yan cephelere bakarak, Hüdavendigâr'ın bu camiye ilham kaynağı olmuş olabileceği söylenmiştir.⁴⁹ Bu cami ile, Osmanlılar'da kemal mertebesine ulaşmış bir yapı ile karşılaşılacaktır. İşçilik son derece düzgündür. Binanın unsurlarının birbiriyle kaynaşması, bir satıttan diğerine geçiş, sıva ve yontma taş kısımları arasındaki bağlantılarda ustalık, silmeler ve bütün taş yontmalardaki maharet gerçekten kusursuzdur.⁵⁰ Yıldırım Camii ile Osmanlı Mimarisi'ne itinalı ve dikkatli bina yapma geleneği getirilmiştir. Bu cami Osmanlı Mimarisi'ne çok şey kazandırmıştır.⁵¹ Caminin, yapıldığı yıllarda daire ve mahkeme salonu olarak kullanılmış olması,⁵² onun, ibadet yeri olmanın dışında başka fonksiyonlar da icra etmiş olduğunu göstermektedir.⁵³

5- Ulucami

Orhan Gazi ile imar ve inşaa faaliyetlerine başlanan Bursa'nın sonraki dönemlerde gelişmesi daha da hızlanmış ve başka kesimlerinde padişahlar, hanedan mensupları ve diğer ileri gelenler sayesinde zengin vakıfların tahsis edildiği bir çok dini ve ticari merkezler teşekkül etmeye başlamıştır. En büyük gelişme ise I. Bayezid zamanında gerçekleşmiştir. İşte bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de muhteşem Ulucami'nin inşa edilmiş olmasıdır.⁵⁴

Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "Bursa'nın Ayasofyası" olarak kabul edilen,⁵⁵ bir zamanlar İstanbul'da çıkarılan Son Posta Gazetesi yazarlarından Mithat Cemal Kuntay'ın nitelendirmesiyle "Bursa'nın hüviyetinin toplandığı anıt" olan⁵⁶ ve yine Mekke, Medine, Kudüs ve Şam'la birlikte "Beş Makam"dan beşincisi sayılan⁵⁷

⁴⁶ Ayverdi-Yüksel, age, s. 20-21.

⁴⁷ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 155.

⁴⁸ Seyahatname, I-II, 364.

⁴⁹ Ayverdi-Yüksel, age, s. 22-23.

⁵⁰ Ayverdi, age, I, 419.

⁵¹ Ayverdi, age, I, 440.

⁵² Bkz. Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 155.

⁵³ Caminin mimari özellikleri hakkında bilgi için bkz. Ayverdi, age, I, 419-440; Ayverdi-yüksel, age, s. 24.; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 155-156.

⁵⁴ İnalçık, "Bursa", TDVIA, VI, 446.

⁵⁵ Seyahatname, I-II, 363.

⁵⁶ Baykal, Bursa'da Ulucami, 2. Baskı, Bursa, 1989, Bir Tanıtma Yazısı.

⁵⁷ Mevlana İdris, bu caminin özelliklerinden söz ederken, "velilerin kutbu, temiz kişilerin özü" ifadesini kullanmıştır. Bkz. Tâcü't-Tevarih, I, 224. Ayverdi de, Ulucami hakkında, "mübarek ve mübecced bir makamdır" demiş ve "Beşinci Makam" olduğunu söylemiştir. Bkz. Age, I, 401.

Ulucami, şehrin merkezinde Orhan Camii ile Vaiziyye Medresesi arasındadır. Ulucami çeşidinin en güzel büyüklerinden biri, diğer bir ifadeyle ülkemizdeki bütün Ulucamilerin en büyüğü olan ve dokuz ayağa oturan bu yapı birbirine uyumlu 20 kubbesi, tek şerefeli uzun ve heybetli iki minaresiyle muazzam bir âbidedir.

Tamamen kesme taştan yapılmış, yüksek bedenli zengin ve ferah bir binadır. Planına bir de aydınlık feneri ve altında havuz eklenmiştir. Muhteşem bir tak kapısı ve iki yan girişi vardır.⁵⁸

Rivayete göre Yıldırım Bayezid Niğbolu Seferinden zaferle ve pek çok ganimetle dönünce, 1396 yılında⁵⁹ 20 cami yaptırmayı adadığını damadı Emir Sultan Hazretleri'ne söylemiştir. Emir Sultan Hazretleri de 20 cami yerine 20 kubbeli bir cami yaptırmasını söylemiş ve böylece Ulucami'in inşasına karar verilmiştir. Ayrıca Ulucami'nin yerinin de manevi bir işaretle tesbit edilmiş olduğu söylenmektedir.⁶⁰ Yine Ulucami hakkındaki bir rivayet halk arasında ve kitaplarda anlatıla anlatıla âdeta bir darb-ı mesel haline gelmiştir. Anlatıldığına göre Yıldırım Bayezid, içki müptelası olan ilk Osmanlı Sultanı idi. Bu camiyi yaptırdıktan sonra damadı Emir Sultan'ı eserini görmesi için davet etmişti. Emir Sultan camiyi gezip gördükten sonra, padişah, "bu güzel bina Hz. Emir'in de hoşuna gitti mi?" diye sormuştu. Emir Hazretleri de yapının sağlamlığı, güzelliği, alanının genişliği, çatısının yüksekliği tam ölçüde ve olgunlukta görülüyor ama, bir kusuru var. Eğer o da giderilirse, padişahın katında daha makbul ve dilediği gibi olacağı şüphesizdir, dedi. Bunun üzerine padişah, neresinde kusur gördüğünü söylemesini isteyince, buyurmuş ki, dört tarafında padişah için iştret üzere dört şaraphane yapılmış olsa, zamanlı zamansız gelişlere bahane ve özel toplantılar için de iyi bir yer olur ve bu kusur da tamamlanınca bina da bitmiş olur, demişti. Bu kinayeli sözler padişahın gönlünde bir tuhaflık yapınca şeyh, kinaye örtüsün anlamın yüzünden çekerek dedi ki: "Kudret tezgahının mimarı, yaradılış binasının yapımına başladığında sıra Âdem'in vücudunu onarmaya gelince, onu, Berin feleğinde altın tasla, sevgi ve aşk çeşmesinin en büyük musluğunda mayalamış, dualar dolu namazı koymak, sırları ortaya çıkarmak için de "Mü'minlerin yüreği Tanrı'nın evidir" gereği üzere kutlu kişilerin tavaf yeri olan, bilen gönlün ibadet makamını yapıcı eliyle onarmış iken, bu Tanrı durağını, gerçek hâkimin sırlar dolu evini günah ve isyan pislikleriyle kirletmek reva mıdır?... demişti"⁶¹

⁵⁸ Ayverdi-Yüksel, age, s. 20, 22.

⁵⁹ Bazı kaynaklara göre caminin inşasına 1395'te başlanmış ve altı yılda tamamlanmıştır. Bazılarına göre ise üç padişah devrinde otuz yılda tamamlanmıştır. Ancak, minberin kapısı üzerindeki kitabede Yıldırım Bayezid'in emriyle 1399'da yapıldığı belirtilmektedir. Bkz. Baykal, Bursa'da Ulucami, s. 19-20.

⁶⁰ Bkz. Tacü't-Tevarih, I, 140-147; Baykal, Bursa'da Ulu Cami, s. 2.

⁵⁹ Bazı kaynaklara göre caminin inşasına 1395'te başlanmış ve altı yılda tamamlanmıştır. Bazılarına göre ise üç padişah devrinde otuz yılda tamamlanmıştır. Ancak, minberin kapısı üzerindeki kitabede Yıldırım Bayezid'in emriyle 1399'da yapıldığı belirtilmektedir. Bkz. Baykal, Bursa'da Ulucami, s. 19-20.

⁶⁰ Bkz. Tacü't-Tevarih, I, 140-147; Baykal, Bursa'da Ulu Cami, s. 2.

⁶¹ Bkz. T'acü't-Tevarih, I, 223-224; Arnağan, "Ulucami'de bir vuslat çeşmesi, OA, I, 187.

Ulucami, Müslüman Türklerin cami olarak inşa ettikleri ilk plan tipinin en gelişmiş bir şeklidir. Ayrıca, Osmanlı Türkleri'nin meydana getirdikleri ve aynı devrin eseri olan Edirne'deki eski caminin, söz konusu olan Bursa Ulucami'i ile aynı özelliklere sahip olduğu söylenmektedir.⁶² Binanın duvarları oldukça kalındır. Bu özelliğiyle yaz aylarında oldukça serin, kış aylarında da ılık olup içine girenleri rahatlatacak bir ortam oluşturmaktadır. En önemli özelliği ise, insanı dış dünyanın hengâmesinden soyutlayan, rahatlatan ve âdeta makro kozmoz içerisinde bir mikro kozmoz atmosferine sahip bulunmasıdır.

Bir "Hüsni Hat Müzesi" ve bir sanat meşheri görünümünde olan Ulucami içinde duvara yazılmış 87, levha halinde 105, toplam 192 yazı mevcut olduğu belirtilmektedir. Bir kısmının altında imza ve tarih vardır. Bir kısmında sadece tarih veya imza bulunmakta, bir çoğunda ise ne tarih ne de imza vardır. Duvara yazılmış olanların çoğunda da imza yoktur. Bunların hemen hemen hepsinin bir cinsten olduğu söylenmektedir. Ancak, bazısında hattat Mehmet Şefik'in imzası vardır. İmzalı olan bu yazılara benzeyen diğer imzasız yazılar da M. Şefik ve arkadaşlarının yazıları olma ihtimalinden söz edilmektedir.⁶³

Ulucami hakkında müstakil bir kitap yazan ve camiyi bütün teferruatıyla anlatan Kazım Baykal, camideki bu güzel yazılarla ilgili olarak şu özlü açıklamada bulunmuştur:

"Ulucami; Arap harflerinin türlü klişelere bürünerek meydana getirdiği çeşit tiplerini icad ve tekemmül ettiren ve sanat âlemine yazı modellerini veren Türk sanatkarlarının orijinal bir yazı koleksiyonu ve mahşeridir. Bu yazıların çoğu, dünyada tanınmış büyük hattat Şefik, Abdülfettah gibi sanatkarların eserleridir."⁶⁴

Bugün hâlâ eski ihtişamıyla dimdik ayakta duran, bânisine ve emeği geçenlere rahmet okuma vesilesi olan Ulucami'ye değişik zamanlarda deprem, yangın, lodos ve bazı istilalar çok zarar vermiştir. Mesela 1854 zelzelesi caminin bütün kubbelerini yıkmış, ancak mihrap ve batı minaresinin bulunduğu kubbeler kalmıştır. Bazı yangınlarda minarelerin külahları yanmış, daha sonra bugünkü taş külâh haline gelmiştir. Diğer taraftan, Timur istilası sırasında cami âdeta mabet olmaktan çıkarılmış, istiladan sonra eski haline döndürülmüştür.⁶⁵ Ayrıca, Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından, etrafına odun yığılarak yakılmıştır.⁶⁶

Ulucami Bursa'nın kalbi durumundadır. Fakat Ulucami'nin diğer camilerle âdeta kalpten kalbe giden bir bağı vardır. Ahmet Turan Alkan'ın Anadolu Şehirlerindeki camiler hakkında yapmış olduğu şu tasvir, başta Ulucami olmak üzere, Bursa camileri için de uygun düşüyor gibi görünmektedir:

⁶² Baykal, Bursa'da Ulu Cami, S. 29-34; Ulucami'nin mimari özellikleri hakkında ayrıca bkz. Ayverdi, age, I, 401-418; Ayverdi-Yüksel, age, s. 22a; Armağan, "Ulucami'de bir vuslat çeşmesi", OA, I, 187.

⁶³ Baykal, aynı eser, s. 40-41; Armağan, "Ulucamide bir vuslat çeşmesi", OA, I, 187.

⁶⁴ Baykal, aynı eser, Önsöz; ayrıca bkz. Ayverdi-Yüksel, age, s. 22.

⁶⁵ Baykal, aynı eser, s. 40-41; Armağan, "Ulucamide bir vuslat çeşmesi", OA, I, 187.

⁶⁶ Baykal, aynı eser, Önsöz; ayrıca bkz. Ayverdi-Yüksel, age, s. 22.

⁶⁷ Baykal, aynı eser, s. 21 vd.

⁶⁸ Ayverdi-Yüksel, age, s. 22.

“Camiler, Anadolu Şehirleri’ni beri benzer rüzgarlarda uçup gitmesin diye toprağa sıkı sıkıya berkiten iri kabaralı çivilere benzer: Şehri, son derece makul mesafelerle kuşatır, her ezan vaktinde minarenden minareye doğru kurulan lâhuti bir ses köprüsüyle sanki göğü şehrin üstüne çökmekten korurlar. Şehrin sıklet merkezi nasıl meydan ve civarındaki çarşı ise, mahallenin kalbi de camidir”.⁶⁷

İfade edildiğine göre “Ulucamiler, oynadıkları fonksiyondan ötürü şehirlerin sosyal-iktisadi yapılarının merkezinde yer almışlardır. Ulucami çevrelerinde eğitim-öğretim kurumları (medrese ve mektepler), çarşılar,hanlar, hamamlar, imaretler, hastahane (şifâhâne), tekke, türbe vb. yapılar kümelenmişlerdir.”⁶⁸

6- Yeşil Camii

Sanki XV. Asrın bahçesinden toplanmış renklerle ziyaretçilere gülümseyen çinilerinde “Yeşil” in en canlı renklerinin sergilendiği ve “Yeşil Bursa”nın “Yeşil”i ile özdeşleşen ve Bursa’nın sembolü haline gelen Yeşil Camii, Osmanlı mimari eserleri içerisinde en süslü ve şaşalıdır. Bu cami Çelebi Sultan I. Mehmet tarafından 1414-1424 yılları arasında yaptırılmıştır.⁶⁹ Mimarı Hacı İvaz Paşa’dır.⁷⁰ Evliya Çelebi camiye bu ismin verilmesi ile ilgili olarak: “Kubbeleri ve minaresinin tacı yeşil çinilerle örtülü oluşu ve güneş ışığından zümrüt yeşili parlaklığı vermesidir”⁷¹ şeklinde bir açıklama getirirken; E. H. Ayverdi, Evliya Çelebi’den çok önce kubbelerin kurşunla kaplı olduğunu, ancak güneybatı tarafındaki minarenin duvar üstünde bulunan küpünde çini kalıntılarına rastlandığını yazmaktadır.⁷²

Mimari ile tezyinatın böylesine iç içe bir âhenk oluşturduğu bu cami, kardeş kavgalarından sonra huzura kavuşan bir ülkenin savaş yanında âbidevi eserler de verebileceğinin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.⁷³

Gerek geçmişte gerekse günümüzde kendisini ziyaret edenleri hayran bırakan ve adeta büyüleyen Yeşil Camii için, “İçini dışına vurmayan, güzelliğini kendisini sevenlere saklayan âbide eser” denilebilir. Onun bu özelliği mimari yönden biraz eleştirel bir üslupla şöyle değerlendirilmiştir:

“Yeşil Camii; iftihar ettiğimiz, üstüne titrediğimiz bir sanat eseri, bir kuyumculuk hârikası; rengi, istifteki âhenk ve mahareti göz kamaştırıcı olan bir mücevher. İsterseniz buna beraberce, bir pırlantalı, yakutlu, zümrütlü sorguç diyelim.

Yeşil Camii’ni bir yanıla tarif için bu teşbih pek uygun düşse gerek. Fakat mimariyi mevzun alan bir eserde, bâhusus bahis bir cami üstüne olursa, ehemmiyet verilecek taraflar önce nisbet, tenasüb, kütlelerin uyuşması, ahengi, vakarı, sükunu

⁶⁷ Alkan, “Orda bir “Şehir vardı”, OA, II, 164-165.

⁶⁸ Doğan, D. Mehmet, “Ulucamiler”; OA, I, 36; Can, Yılmaz, İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, Ankara, 1995, s. 103-104.

⁶⁹ Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, İstanbul, 1972, II, 46.

⁷⁰ İvaz Paşa’nın hayatı ve kurduğu müesseseler hakkında geniş bilgi için bkz. Pay, Salih, Bursa İvaz Paşa Külliyesi, Bursa, 1996, s. 37-43.

⁷¹ Seyahatname, I-II, 364.

⁷² Ayverdi, age, II, 46.

⁷³ Mimari özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 137-139; Ayverdi, age, II, 46-94; Yetkin, Suut Kemal, İslâm Ülkelerinde Sanat, Ankara, 1954, s. 63-64.

ve içinin dışı uygun düşüp düşmediğidir. Bir sorgucun mücerred olarak ne kadar güzel olursa olsun, iliştirildiği kavuğa yakışması, kavukla beraber başın ve bedenin mertebesini, şanını, hüviyetini ve hepsi beraber, Sahib'in manasını temsil etmesi gerekir. Burada baş ve beden bina ise mânâ, caminin eşik taşından başlayarak sadelik içinde vakar ve haşmet ifadesini taşıması, bu yolla cami olma hüviyetini kabul ettirmesi, ilk görüşte o tesiri bırakması, dışarıda başlayan bu cazibenin, içeriye atılan ilk adımdan itibaren, eksilip çoğalmadan aynı mikyasa dahilinde devam etmesidir..."⁷⁴

Yeşil Camii hakkındaki bu anlatıma adeta nazire teşkil edecek şu tasviri de Tanpınar'ın nefis üslubundan alıntılanmak, bir anlamda onun hakkını teslim etmek olacaktır:

"...Türkçe'de Ş ve L harfleri daima en güzel terkipler yapar. "Yeşil" dediğimiz zaman, adeta bir çimen tazeliğini, bir palet üzerinde ezilmiş bir renk gibi, günün ve saatin bir tarafında bir bahar müjdesiyle toplamış buluruz. Bu kelimenin ilk cetlerle beraber Orta Asya yaylalarının baharından geldiği o kadar belli ki... Fakat Bursa'da "Yeşil"ın manası çok başkadır; o ebediyetin rahmani yüzü, bir mükafata çok benzeyen bir sükunun fani bir saate sinmiş manasıdır. Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm, muhayyilemizdeki çehresini değiştirir, 'ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini hakkiyle yapan faninin alınına bir sükun ve sükunet çelengi gibi uzanırım...' diye konuşur"⁷⁵ Yine Tanpınar'ın belirttiğine göre, Batılılar içerisinde Yeşil Camii'ni en iyi anlayan Andre Gide olmuştur. O, bu cami için, "Zekanın kemal halinde sıhhati" tanımını yapmıştır.⁷⁶

İki katlı olan Yeşil Camii'nin ikinci katında Hünkar Mahfili⁷⁷ ve divan odaları gibi bölümlerin bulunmuş olması,⁷⁸ caminin ibadet yeri olmanın dışında başka maksatlarla da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

7- Muradiye Camii

Bu cami Muradiye'nin en muhteşem ve sanatkarane eseri olup⁷⁹ bu semte ismini veren bir mimari topluluğunun en güzel eseridir. II. Sultan Murad tarafından 1425-1426 yıllarında yaptırılmış olduğu kapı kemeri üstündeki Arapça kitabeden anlaşılmaktadır.⁸⁰ Kazım Baykal ise, 13 nolu kitabeye dayanarak, 1426-1428 yılları arasında yapılmış olduğunu söylemektedir.⁸¹

Muradiye Camii'nin, Bursa'da Osmanlı Padişahları adına yapılan son cami olma özelliğine sahip bulunduğu yine Muradiye Camii'nin bir kitabesindeki şu

⁷⁴ Ayverdi-Yüksel, age, s. 28.

⁷⁵ Age, s. 110.

⁷⁶ Age, s. 124-125.

⁷⁷ Camilerde padişahlar için yapılmış olan yerlere verilen addır. Bu mahfiller Selâtin Camileri'nin zemininden yoksak olarak yapılır ve caminin iç kısmını görmek için kafes konulurdu. Bundan başka kafesin birkaç yerinde yirmi otuz cm. en ve boyunda, icabında açılıp caminin içini daha iyi görmek için küçük pencereler de bulunurdu. Padişahlar camiye gelince burada mâiyetleri erkânıyla namaz kılarlar, cemaatla temas etmezlerdi. Abkz. Pakalın, age, I, 869-870.

⁷⁸ Bkz. Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 137-139.

⁷⁹ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 39.

⁸⁰ Ayverdi, age, II, 315.

⁸¹ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 39.

ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Bu şerefli ve mübarek imaretin yapılmasını, Arap ve Acem’in Sultanı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, Sultan oğlu Sultan Bayezid Han oğlu Mehmet oğlu Sultan Murad, Recep Ayı, sene 828’de emretti. Allah mülkünü daim etsin. Tamamlanması Muharrem Ayı, sene 830’dadır.”⁸²

Evliya Çelebi, Muradiye Camii’ni, “Bursa’nın batısında, şehirden dışarıda, dört tarafı han, cami, imaret, mescidler, tekke ve medreselerle süslü, mamur, bağlı bahçeli, şirin ve aydınlık bir ibadethanedir. Rûhaniyetli bir camidir. İnsan gece-gündüz itikaf niyeti ile içinde kalsa, çıkmak istemez”⁸³ şeklinde tavsif etmiştir. Tanpınar da, Bursa’nın, Osmanlı’nın son dönemlerindeki halini ve Muradiye’yi şöyle tasvir etmiştir: “Bu kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne’nin kendisine ortak olmasına, sonra İstanbul’un tercih edilmesine kim bilir ne kadar üzülmüş ve nasıl için için ağlamıştır! Her ölen padişahın ve Cem vak’asına kadar her öldürülen şehzadenin cenazesi şehre getirildikçe bu geçmiş zaman güzelin kalbi şüphesiz bir kere daha burkuluyor, ‘Benden uzak yaşıyorlar, ancak öldükleri zaman bana dönüyorlar. Bana bundan sonra sadece onların ölümlerine ağlamak düşüyor!’ diyordu. Evet, Muradiye küçük türbeleriyle genişledikçe Bursa hangi vesilelerle ancak hatırladığını anlar.”⁸⁴

Muradiye Camii, yanında bulunan türbelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı idarecileri tarafından önem verilen bir mekan olmuştur. Çünkü bu türbelerde yatanlar hep devlet ricaline yakın kimselerdir. Başta II. Murad olmak üzere Cem Sultan, Şehzade Mustafa, Şehzade Ahmet, Şehzâde Alâeddin, Gülruh Sultan, Humâ Hatun, Ebe Kadın (Fatih’in Ebesi), Mukrime Hatun burada defnedilmiş bulunmaktadır. Böylece II. Murat Han, cami avlusuna defnedilmek suretiyle, ziyaretçilerde âdeta yaptırmış olduğu mabede sahip çıkıyormuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır.

Muradiye Camii’nin sadeleştirilmiş bir ters T planı sergilediği söylenmektedir.⁸⁵ Bununla beraber, caminin tezyinatı ile ilgili bazı eleştiriler de yapılmıştır.⁸⁶

B- FONKSİYONLARI

Selâtin Camileri’nin, ibadet yeri olmanın dışında, toplum hayatında icra etmiş oldukları fonksiyonları kavrayabilmek için onları sadece birer cami olarak değil; cami, medrese, türbe, hastane, aşhane, tabhane, mektep, kütüphane, arasta-çarşı,

⁸² Ayverdi, age, II, 315.

⁸³ Seyahatname, I-II, 365.

⁸⁴ Tanpınar, age, s. 115-116.

⁸⁵ Mimari özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 39 vd.; Ayverdi, age, II, 300-316 vd.

⁸⁶ Bkz. Ayverdi, age, II, 316.

han-kervansaray, hamam vs. den ibaret olan külliyele⁸⁷ içerisinde birer unsur olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu da onların fonksiyonel ve sosyal yönlerini göstermektedir. Ayrıca, külliyei meydana getiren binaların en başında gelen caminin külliye içinde ayrı bir yeri vardır: Genellikle külliyein ortasında ve âdetâ bir odak teşkil edecek şekilde düzenlenirdi. Cami, hiç şüphesiz dini görevlerin yapıldığı yerdir. Fakat bunun yanında vaazlar, hutbeler yoluyla toplumu uyarıcı telkinlerin yapıldığı yerler de yine camilerdi. Camilerde dersler de verilirdi. Âdetâ camiler, medreselerin dersaneleri durumundaydı. Osmanlı devri külliyeleindeki camiler, tam programlı büyük ve önemli binalardı.⁸⁸ Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde o dönemin insanların camiye, ibadet yeri olmanın dışında yüklemiş oldukları fonksiyonları ve cami anlayışlarını daha iyi kavramak mümkün olacaktır. En önemlisi de o günkü toplum yapısında dini hayatla toplumsal hayatın içiçe olduğunu, caminin manevi havasının cami dışına da taşındığını görmek kolaylaşacaktır.

O dönemde camiler sadece padişahlar tarafından yaptırılmakla kalmamış, aynı zamanda bizzat padişahlar tarafından sahiplenilmiş ve desteklenmiştir. Caminin toplayıcı olma özelliği zaman zaman padişahla tebeanın biraraya gelmesini de sağlamıştır. Mesela Orhan Gazi'nin, konu ile ilgili örnek davranışını A.H.Tanpınar şöyle anlatmaktadır: "... yaptırdığı camilerin kandillerini kendi elleriyle yakan, imaretlerinde pişirttiği ilk yemeği kendi elleriyle fakirlere ve gariplere dağıtan Orhan Gazi'nin yarı evliya çehresi bu destanın asıl merkezidir. Bütün bu ruh kuvveti ve manevilik hep ondan taşar. O bir başlangıç noktasını bir imparatorluk yapmakla kalmaz, ona rahm ve şefkatin derinliğini de katar... Orhan hakikatte Horasan erlerinin silah ve keramet arkadaşıdır. Daha doğrusu o devirden kalan bir çok şey gibi onlar Orhan'ın devamıdırlar.

Fakat ben onu daha ziyade Bursa'da kendi küçük imaretinde ve çarşı içindeki harap camiinde tasavvur etmekten hoşlanırdım. Bazı akşam saatlerinde bu küçük caminin önünden geçer veya kapısından bakarken o kadar kalenin kapısını zorlamış ellerini, kendi yaktığı kandillere uzanmış zannederim ve içim saadette dolar."⁸⁹ Bu da onun derviş meşrep birisi olduğunu, iyi bir nefis terbiyesi örneği sergilediği gibi, "*kavmin efendisi kavmine hizmet edendir*" sözünün de en güzel tatbikçisi olduğunu göstermektedir.⁹⁰

Yine cami, medrese, imarethane vb. lerini birlikte incelediğimizde, Osmanlı'nın büyüklerinin insanı maddi ve manevi yapısıyla bir bütün olarak düşündükleri ve

⁸⁷ Külliye, cami esas olmak üzere, çeşitli sosyal görevi olan binaların çevresinde düzenlemesi suretiyle meydana getirilmiş binalar kompleksidir. Bkz. Akozan, agm, VD, VIII, 303-308. Külliyele, fonksiyonları ve yapılış gayeleri bakımından medeni ve sosyal bir anlayışla meydana getirilmişlerdir. Bkz. Yediyıldız, Bahaeddin, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyeleleri", Türk Kültürü, Mart-Nisan, Ankara, 1981, sy. 219, s. 264. Külliyele aynı zamanda birer sosyal katalizör rolü oynamışlardır. Bkz. Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri", VD, İstanbul, 1968, VII, s. 71'den naklen Yediyıldız, agm, s. 264.

⁸⁸ Bkz. Akozan, agm, VD, VIII, 304.

⁸⁹ Tanpınar, age, s. 114-115.

⁹⁰ Armağan, "Orhan Gazi", OA, I, 77.

manevi ihtiyaçları yanında maddi ihtiyaçlarını da karşılamayı ihmal etmedikleri anlaşılmaktadır.⁹¹ Hemen belirtmek gerekir ki Osmanlı Camileri, ibadet yeri olmanın dışında, yeni tahta çıkan sultanların kılıç kuşandıkları, örgün ve yaygın eğitim ve öğretimin yapıldığı, tarikatların tekke hizmetlerinin görüldüğü, nikah akitlerinin yapıldığı, bir çok sergi, hat ve tezhip sanatkarının yetiştiği ve sanatların sergilendiği ilim ve kültür merkezleridir.⁹² Mesela, Evliya Çelebi'nin bildirildiğine göre Ulucami'de yetmiş yerde bütün ilimlerin ders-i âmları mevcut olup iki bin talebe ders görürdü.⁹³ Bu da, bu camilerin aynı zamanda birer ilim ve kültür merkezleri durumunda olduklarını göstermektedir.

Selatin Camileri ve çevresindeki diğer kurumlar aynı zamanda birer vakıf müessesesidirler.⁹⁴ Bu anlamda vakıflar da iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, "aynıyla intifa olunan" yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır: bunlara "müessesat-ı hayriye" adı da verilmekte olup ma'bedler, medreseler, mektepler, imaretler, zaviyeler, kütüphaneler vb. bu cümledendir.⁹⁵ Aynı zamanda, "büyük kısmı vakıf olarak kurulan ve vakıf gelirleriyle ayakta duran cami ve tekke, halk terbiyesi müesseseleri olarak kabul etmek de mümkündür. Gerçekten, bir çok vakfiyede, bazı camilere, "isteyen herkese" medreselerde verilen derslerin hemen hemen hepsini okutmak için müderrisler, muhaddisler ve ders-i âmlar tayin edildiği görülmektedir."⁹⁶ Bütün bunlar vakıf müessesesinin mektep, medrese, cami, tekke ve kütüphaneler yoluyla talim, terbiye ve sanatın inkişafına hizmet ettiğini açıkça gösterdiği gibi,⁹⁷ bu anlatılanların Osmanlılar dönemi için de aynen geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Bahaeddin Yediyıldız'ın ifadesiyle "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrinde, şehirlerin fethinden sonra, devlet adamları ve diğer zenginler, buralarda vakıf olarak sayısız yeni müesseseler (cami, mektep, medrese, zaviye, çeşme, sebil, imaret, hastane vs.) kurmuşlardır... Vakıf müessesesine dayanan ve bir taraftan bu yerlerin fiziki çehresini değiştiren, diğer taraftan onlara yeni bir kültür taşıyan bu faaliyetler, daha sonraki asırlarda da devam etmiştir".⁹⁸

Osmanlılar döneminde cami ve çevresine yapılan müesseselerden hangisine bakılırsa bakılsın, her birisi insana bir yönüyle hizmet sunduğu gibi, o dönemin şehircilik anlayışını ve devrin zihniyetini de yansıtmaktadır. O dönemde "*herşey insan içindi*" denilse mübalağa edilmiş sayılmaz. Ayrıca bu kurumları çok amaçlı ve çok yönlü olarak düşünmek de mümkündür. Mesela, halka açık umumi hamamların o devirde genellikle şehirlerin merkezi bölgelerinde ve çoğu zaman da

⁹¹ Bkz. Akozan, agm, VD, VIII, 304-305.

⁹² Baltacı, Cahit, "Osmanlı Eğitim Sistemi", OA; II, 127.

⁹³ Çelebi, age, I-II, 363.

⁹⁴ Osmanlılarda müessesat-ı hayriye diye adlandırılan mabed, medrese, imaret, zâviye vs. gibi cemiyet fertlerinin bizzat kendisinden faydalandığı kuruluşlara ve diğer kandan, bu kuruluşların sürekli ve düzenli bir şekilde işletilebilmeleri gayesiyle kendilerine tahsis edilen bina, arazi, nakit para vs. gibi gelir kaynaklarına da vakıf denilegelmiştir. Bkz. Yediyıldız, agm, s. 263.

⁹⁵ Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", İslâm Ansiklopedisi (İA), İstanbul, 1986, XIII, 156.

⁹⁶ Yediyıldız, "Vakıf", İA, XIII, 169.

⁹⁷ Yediyıldız, "Vakıf", İA, XIII, 170.

⁹⁸ Yediyıldız, "Vakıf", İA, XIII, 170.

cami, mescid gibi yapıların yanında yer almış olması, aynı zamanda İslâm'ın ve onun mensuplarının temizlik anlayışını yansıttığı gibi, boy abdesti vb. ihtiyaçları olanların bu ihtiyaçlarını gidererek en yakın camide ibadetlerini yapabilmelerine de yardımcı olmaktadır.⁹⁹ Feridun Akozan bu hususa şu şekilde dikkat çekmektedir: "Nerede bir cami inşasına başlansa, civarında ilk olarak bir hamam inşa olunurdu. Cami inşaatı devamınca bu hamam, inşa edenler tarafından kullanılırdı. Külliyelerde de öyle olmuştur. Diyebiliriz ki, bir külliyenin inşasına ve kullanılmasına başlanan ilk binası hamamlar olmuştur."¹⁰⁰

Yine I. Murad devrinde, Çekirge'de, külliye çerçevesi içerisinde bekarlar hamamının inşa edilmiş olması, çok ince bir anlayış örneğidir.¹⁰¹

C-GÜNÜMÜZDEKİ DURUM

Bugün bu bilgiler ve bu duygular ışığında Bursa'ya baktığımızda Osmanlı'dan geri kalan saraylara, köşklere, villalara veya onların şahsi miraslarına rastlamak mümkün değildir. Ancak, Osmanlı'nın "manevi mirası" ve "kimliği" diyebileceğimiz cami, medrese, türbe, han, hamam vs. ile şehrin dört bir yanında karşılaşmak mümkündür. Eğer günümüzde Bursa hala eski bir Osmanlı Şehri olma özelliğini taşıyorsa, bu yine Osmanlı'nın kalıcı eserleri sayesinde olmaktadır. Bu eserlerin en başında da özellikle Selatin Camileri gelmektedir: Tanpınar, Bursa'nın ve Osmanlı döneminin bütün bu özelliklerini şu şekilde tasvir etmektedir: "Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Fetihten 1453 senesine kadar geçen 130 sene, sade baştan başa ve iliklerine kadar bir Türk şehri olmasına yetmemiş, aynı zamanda onun manevi çehresini gelecek zaman için hiç değişmeyecek şekilde tesbit etmiştir. Uğradığı değişiklikler, felaketler ve ihmaller, kaydettiği ileri ve mesut merhaleler ne olursa olsun o, hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arasından bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder. Bu devir haddi zatında bir mucize, bir kahramanlık ve rûhaniyet devri olduğu için, Bursa, Türk rûhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir. Bu hakikatı gayet iyi gören ve anlayan Evliya Çelebi, Bursa'dan bahsederken 'rûhaniyetli bir şehirdir' der."¹⁰²

Bursa, Osmanlılar'ın gözünde Genç Osman'ın deyimiyle hep "tahtgâh-ı kadim" ve Keçecizade Fuad Paşa'nın ifadesiyle "*Osmanlı Tarihi'nin Dibacesi*" olarak son yıllarına kadar kalmayı başarabilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Tarihi boyunca, günün birinde insanların başı sıkıştığında bir "melce-i iltica", bir "iç hâfıza" olarak itina ile korunmuştur.¹⁰³ Bugün de, gerek yurt içinden gerekse yurt dışından çok sayıda insanı barındırmak suretiyle, aynı özelliğini korumaktadır.

Şüphesiz bir şehri şehir yapan şey, sadece taşı toprağı değildir... Tarih ve mimari, şehrin hafızasındaki en dayanıklı noktaları oluşturmaktadır... Şehirler ruhlarını, başlangıçta bağrında taşıdığı insanlar vasıtasıyla edinir. Bu ruhu var eden

⁹⁹ Bkz. Can, age, s. 142.

¹⁰⁰ Bkz. Akozan, agm, VD, VIII, 305.

¹⁰¹ Bkz. Akozan, agm, VIII, 306.

¹⁰² Tanpınar, age, s. 107.

¹⁰³ Bkz. Armağan, Şehir ey Şehir, İstanbul, 1997, s. 141; Tanpınar, age, s. 107.

anlam katmanı, o şehirde yaşanmışlığı, yaşanmışlığın katlarının bir anlama doğru açılmasını gerektirir. Ancak belli bir katman oluştuktan sonra da bu kez insanlar ile bir özne imiş gibi etkileşime girerler: Bir ruh kazanmışlardır artık...¹⁰⁴ İşte bütün bu özellikleri haiz olan Bursa, o aziz insanları bağrına basmak suretiyle kadirşinaslığını göstermiş ve onları hala bir ana şefkatiyle kucaklamakta ve misafir etmektedir: Yine M. Armağan'ın ifadesiyle "Şehirler bazı insanlara cazip görünmek için kur yaparlar. Buna, bazı ruhlar bazı şehirlerle aynı kan grubundandır da diyebiliriz."¹⁰⁵ Osmanlı'nın ilk göz ağrısı diyebileceğimiz Bursa da Osmanlı ile aynı kan grubundandır.

Şehirleri; hâfızası olanlar ve olmayanlar diye bir taksime tabi tutmak mümkün olduğu gibi, dünleri olan ve olmayan şehirler diye de ikiye ayırmak mümkündür. Hafızası olanlar da; "yaşayan" ve "yaşamayan" şehirler diye tasnife tabi tutulmaktadır. Eğer "unutmayan" yani hafızası olan ve halen "yaşayan" şehirlerin insanlarına derinliğine kültür tabakalarından sunduklarını doğru algılayabilirsek, geçmişte şehrin sakinleriyle şehir arasındaki doğru ilişki biçimine dair ipuçlarını yakalama şansı artacaktır. Bu ilişki biçimini bugünkü dünyanın verileriyle, çağın ruhuyla yeniden yorumlayarak yaklaşırsak, şehirler, tarihte bir çok benzeri görüldüğü gibi sakinlerinden intikam almaya yöneleceklerdir. Dünün şehri ise; söz konusu şehir-insan münasebetini, hem insanı eğiterek, hem de şehri gerek topografyasından, gerekse asli morfolojisinden kopartmadan kuran şehiranlayışının mahsulüydü.. Dünleri olmayan şehirlerin gelecekleri de meçhuldür. Bütün mesele, şehrin derin hafızasında "unutmadığı" izleri takip ederek onun kendi dilini çözüp günümüzün diline aktarmaktır.¹⁰⁶ Bedir Acar'a göre, "şehrin asla unutmadığı şey ise, tekil bir şey değil, şehrin hâfızası üzerine eklenen anlam katmanlarının belirleyici olanlarıdır. Bu, siyasi bir hadise olabileceği gibi mimari bir etki de... olabilir. Bu olay ya da etkiler şehrin hafızasında bir kırılma anına tekabül ettiklerinde belirgin bir iz bırakırlar ve bu izler zamanla o şehrin hafızasının belli bir şekilde teşekkülüne yol açar"¹⁰⁷

Bugün, başta Selâtin Camileri olmak üzere,dört yüzü aşkın mescid ve caminin minarelerinden günde beş defa yükselen ve eskilerin diliyle Keşiş Dağı'nda (Uludağ) yankılanan ezan seslerinin çınladığı Bursa, bazen insana, "ben mi Bursa'nın içindeyim, yoksa Bursa mı benim içimde?" veya Tanpınar'ın ifadesiyle, "Bursa'da ikinci bir zaman daha var mıdır?"¹⁰⁸ sorusunu sordurmaktadır. Böyle düşünmemize ilham kaynağı olan hadise ise, İtalo Calvino'nun, bir "rewriting" denemesinde Marco Polo ile Kubilay Han arasında geçen şu ilginç diyaloga dikkat çekmiş olmasıdır. Anlatıldığına göre Kubilay Han, gördüğü bütün şehirleri Marco Polo'ya bir bir anlattırılmış ve sonunda: "Hiç sözünü etmediğin bir tek şehir kaldı."

¹⁰⁴ Armağan, age, s. 191, 192, 193.

¹⁰⁵ Armağan, age, s. 195.

¹⁰⁶ Armağan, age, s. 194, 202.

¹⁰⁷ Armağan, age, s. 197.

¹⁰⁸ Tanpınar, age, s. 108.

Venedik'i hiç anlatmadın bana” diye çıkmıştır. Marco Polo gülümseyerek: “Bunca zaman ne anlattım ki sana? Ne zaman bir şehir anlatsam Venedik’le ilgili bir şeyler söylüyorum. Diğer şehirleri anlamak, farklılığını kavramak istiyorsam, gizli bir ilk şehirden yola çıkmak zorundayım. Benim için bu Venedik’tir” diye cevap vermiştir.

Bu diyaloga kitabında yer veren ve bu anlamda bizim de duygularımıza tercüman olan, diğer bir ifadeyle duygularını paylaştığımız M. Armağan, bu alıntıdan sonra şunları söylemektedir:

“Benim de Bursa ile ilişkim biraz böyle bir mahiyet arz ediyor. İstanbul’u, İzmir’i, Kartaca’yı, Konya’yı, Edirne’yi anlatırken ‘gizli ilk şehrim’ hep Bursa oldu. Bir bakıma diğer şehirlerle ilişkim, Bursa’nın o şehirlere yansımaya müsait taraflarını idrak etmeye yönelik bir ilişkidir. Diğer şehirler Bursa’yı yansıttıkları oranda varlar benim için. Çünkü ‘gizli şehrim’ bana ancak böyle gösteriyor yüzünü. Bu yüzden ben bütün şehirleri Bursa’dan seyrediyorum; tıpkı câm-ı cem’de geçmiş ve geleceğin ‘bir uğurda’ seyredildiği gibi. Herkesin böyle bir arke-şehri vardır yahut var olmalıdır, diye düşünüyorum.”¹⁰⁹

Yukarıda da işaret edildiği gibi Selâtin Camileri birer külliye içerisinde yer almışlardır. Her ne kadar bu külliyeleri oluşturan unsurlardan bazıları bugün ya yok olmuş veya başka amaçlarla kullanılır hale gelmişlerse de, Selâtin Camileri dimdik ayakta durmaktadır. Bu camilerin bir mimari, bir de bu mimariye canlılık veren ruh yönü; onların gerisinde de iman ve aşk vardır: İşte bu mimari ve onun özünde saklı ruh, birer medeniyet mahsulüdür. Osmanlı medeniyeti, yapısında mimarinin çok büyük hissesi bulunan, kendisinde gül’ün, lale’nin sembolleştiği, insân-ı kâmil timsali bir medeniyettir.

E. Hakkı Ayverdi’nin de belirttiği gibi “Osmanlı medeniyeti, İslâm câmiası içinden, müstakil ve bariz farklarla ayrılan bir küldür. Dünya görüşü; âdil ve müsavatçı cemiyet nizamı, devlet ve idare mekanizmasındaki olgun ve muvazeneli tutumu, en üst kademedeki en mütevazilere kadar süzülüp bir vatan sathında dal budak salmış iman hayatı ve bu iman hayatının gerektirdiği ferâgati, celâdeti, kahramanlığı ve adaleti ile, bütün dünyanın benimsemesi temenni edilecek bir huzûr, ferahlık ve emniyet ölçüleri manzumesidir. O kadar ki beşerî vasfı kadar manevî de olan bu medeniyet, her iki kuvvetin en üstün bir terkip içinde birleştirilmesini bilmiş tek ve örnek medeniyettir. Bu medeniyetin sanatı da kendisinin aynasıdır... Bu, milli seciyenin tam bir yansımasıdır.”¹¹⁰

İfade etmek gerekir ki mimari, Osmanlı-Türk Medeniyeti’nin inilli dehasıdır. Bu mimarinin içinde iman vardır, ruh vardır, aşk vardır, insanlık vardır, kültür vardır... Çünkü bu mimari, cemiyetin ve o cemiyeti meydana getiren milletin kendini temsil eder: Yüz yaşında at sırtında ülkeler fetheden bir Akça Koca, Budin’de dövüşerek şehit olan seksenlik Apdi Paşa, Bağdat önündeki Genç Osman, nihayet İstanbul burçlarında dimdik duran Ulubatlı Hasan ne ise, bu mimari de odur.¹¹¹

¹⁰⁹ Armağan, age, s. 196.

¹¹⁰ Ayverdi, age, I, Önsöz, VIII.

¹¹¹ Ayverdi aynı yer.

Osmanlı, köklü geçmişi ve geride bırakmış olduğu kalıcı eserleriyle kendisini âbide şekline sokmayı başarmıştır. Aslında âbideleşen mimari eserler değil, Osmanlı'nın kendisidir: İbn Haldun'un dediği gibi "*büyük şehirleri ve ulu âbideleri sadece güçlü hükümdarlıklar inşa edebilir.*"¹¹² Dolayısıyla bu eserler, Osmanlı'nın gücünü de göstermektedir. Roger Garaudy'nin sanatile mabed arasındaki ilişki konusundaki şu yorumuna burada yer vermek uygun olacaktır:

"Dünya sanatına muazzam bir katkıda bulunan İslâm sanatı; insanlığın ortak geleceğini imar etmede belki de en büyük payı sağlayacak olan bu hudutsuz zenginlik, aynen bilim, sosyal ve felsefi hayat konularında olduğu gibi, temel teşkilatlanma prensibi olan İslâm dininden ayrı düşünülemez... İslâm'da bütün sanat insanı camiye, cami ise ibadete götürmektedir: Taşların duası olan cami, Müslüman toplumunun bütün faaliyetlerinin merkez kuvveti olduğu gibi aynı zamanda bütün İslâm sanatlarının odak noktasıdır."¹¹³ Garaudy'nin bu yorumundan hareketle, Osmanlı mimarisinde aklın, dehanın, imanın, aşkın, güç ve ihtişamın bir arada bulunduğunu ve hepsinden önemlisi de mimarının bir anlamda mabette daha büyük bir haz ve coşku içerisinde ibadet etmeye hizmet etmiş olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Aynı zamanda, Osmanlı, mabetlerin "*Allah'ın Evi*" olduğu esprisini de göz önünde bulundurarak, ibadet yerlerini Allah'ın şanına yaraşır bir tarzda yapmayı da ihmal etmemiştir. Böyle düşünüldüğünde Osmanlı'nın mabede ve mimariye bu kadar önem vermekle neleri yapmak istediğini veya yapmış olduğunu anlamak biraz daha kolaylaşacaktır.

SONUÇ

Bugün Osmanlı mimarisi derecesinde bir sanat eseri meydana getirecek bir nesil ortalıkta görünmediği gibi, Osmanlı'nın miras bırakmış olduğu eserleri dahi anlatmaktan âciz bir duruma gelmiş bulunmaktayız. Aslında bütün dünya bu seviyede bir kabiliyetten mahrum olsa da, biz olmamalıydık. Böyle bir mimarının varisleri olmak şerefine ermiş bulunan bizler, herkesten fazla ve başka imkânlarla mücehhez; ama bu mazhariyetimizi bilmediğimiz gibi, bu ulu sanatı devam ettirmek vazife ve mecburiyetinde olduğumuzu takdir dahi edemeyecek hale gelmişiz. Çünkü Osmanlı mimarisi, köpüre köpüre çağlayan feyiz dolu bir cemiyetin aynasıdır; takdir için aynı hassalara sahip olmak lazımdır.¹¹⁴

Bu millet, din ve devlet uğruna can ve baş vermeyi baş üstünde tutmasını bilmiş bir millettir. Mimari onun kaburga kemiğinden yapılmıştır. Kaburga kemiklerinin ve iskeletin içini dolduran şey ise Osmanlı'nın kalbi, yüreği, rûhu, imanı velhasıl her şeyi idi. Binaenaleyh, imanlı bir milletin kalbinin çarptığı, yüreğinin attığı, inancın amele dönüştüğü yerlerde elbette camiler, mabedler olacaktır. İşte "*Bursa'nın kalbi*" gibi şehrin göbeğinde yer alan Ulucami, onun yakınındaki Orhan Camii; Yıldırım semtine adını veren Yıldırım Camii, Çekirge semtindeki Hüdavendigâr Camii, Bursa'nın "*Yeşili*" ile özdeşleşen Yeşil Camii, âdeta Osmanlı'nın imanına şahitlik eden Şehadet camii, buldukları tepeler üstünde heybetli birer "*alem*" gibi durmakta ve hakim bir milletin eseri olduklarını lisân-ı hal ile söylemektedirler.

¹¹² Mukaddime (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1983, II, 814 vd.

¹¹³ Garaudy, İslâm'ın Va'detlikleri (çev. Neziha Uzel), İstanbul, 1983, s. 165, 167.

¹¹⁴ Ayverdi, age, I, IX.